

Лозова Г. М.

кандидат економічних наук,

*доцент, доцент кафедри економічної теорії, макро- і мікроекономіки
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

Шорубалко Б. В.

магістр економіки та економічної політики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Lozova G. M.

*Doctor of Philosophy (PhD Economics), Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

Shorubalko B. V.

*Magister of Economics and Economic Policy
Taras Shevchenko National University of Kyiv*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ В СИСТЕМІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті розглянуто економічну сутність та природу інтелектуальної безпеки. Проаналізовано її роль у системі конкурентоспроможності національної економіки. Визначено взаємозв'язок між поняттями «національна безпека», «економічна безпека» та «інтелектуальна безпека». Розкрито основні загрози інтелектуальній безпеці України та запропоновано їх класифікацію. Визначено шляхи та перспективи зміцнення інтелектуальної безпеки України.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, інтелектуальна безпека, конкурентоспроможність національної економіки, загрози інтелектуальній безпеці.

Вступ та постановка проблеми. В епоху інтелектуалізації економіки інтелектуальна безпека є невід'ємним складником економічної безпеки держави, що спрямована на захист інтелектуальних інтересів як окремої особи, так і держави й суспільства загалом, створює передумови для формування національної економічної інноваційної платформи. Актуальність дослідження проблеми інтелектуальної безпеки в системі конкурентоспроможності національної економіки зумовлена необхідністю відтворення та зміцнення інтелектуального потенціалу держави; формування надійних організаційно-правових та економічних механізмів, спрямованих на захист результатів інтелектуальної діяльності та об'єктів інтелектуальної власності; подолання інтелектуальної кризи в суспільстві через критичне відставання України від провідних країн світу, девальвацію моральних, культурних, інтелектуальних та духовних цінностей у суспільстві. У процесі дослідження теоретико-методологічних засад інтелектуальної безпеки мають не лише розкриватися загальні принципи та закономірності, але й визначатися національні цілі та пріоритети для реалізації ефективної стратегії інтелектуальної безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розроблення теоретико-методологічних засад формування інтелектуальної безпеки зробили такі провідні вітчизняні вчені, як В. Базилевич, І. Дубровіна, О. Марченко, А. Мокій, С. Мосова, І. Ревак, Н. Себерякова та інші. Але відкритими залишаються питання формування інтелектуальної безпеки як складника конкурентоспроможності національної економіки, реформування національної системи інтелектуальної власності для збереження та примноження інтелектуальних ресурсів, інтелектуального капіталу української держави.

Метою роботи є аналіз інтелектуальної безпеки в системі конкурентоспроможності національної економіки, пошук шляхів та напрямів подолання загроз та небезпек інтелектуальній безпеці України.

Результати дослідження.

Поняття інтелектуальної безпеки є комплексним та багатограним. Сутність інтелектуальної безпеки (далі – ІБ) розкривається через такі елементи, як інтелектуальний потенціал; інтелектуальний капітал; інтелектуальна власність. В основі механізму інтелектуальної безпеки є захист наукового і освітнього потенціалу суспільства, господарюючих суб'єктів, індивідуумів. Чинне законодавство України не дає чіткого тлумачення терміна «інтелектуальна безпека держави». Зокрема, у Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України, розробленій та затвердженій Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, серед структурних складників економічної безпеки виокремлено науково-технологічну та інвестиційно-інноваційну безпеку [1], що в певному сенсі можуть бути розкриті через ІБ.

На наш погляд, поняття «інтелектуальна безпека» може розглядатися у вузькому та широкому розумінні. У вузькому розумінні, з одного боку, цей термін використовується для зазначення певних параметрів чи механізмів, які характеризують систему чи її стан, за якого забезпечується захист та ефективне використання продуктів інтелектуальної діяльності [2; 3]. З іншого боку, інтелектуальна безпека включає не лише захист результатів інтелектуальної праці, але й раціональне їх використання, капіталізацію, відтворення й підвищення якості інноваційного капіталу. В широкому розумінні термін «інтелектуальна безпека» використовується як загальне комплексне поняття, що відображає суть прояву економічних закономірностей, являє собою різновид соціально-економічного механізму, що визначає поведінку економічних суб'єктів, забезпечує захист результатів інтелектуальної діяльності та формування інтелектуального капіталу нації через систему інституційних та організаційно-економічних інструментів та заходів.

Через свою багатогранність і складність поняття «інтелектуальна безпека» як об'єкт дослідження потребує застосовування міждисциплінарного підходу до

вивчення. Оскільки в науковій термінології поняття ІБ з'явилося нещодавно, у вітчизняній науковій літературі немає єдиного, універсального підходу до визначення цього поняття. Спробуємо узагальнити та проаналізувати наявні визначення та підходи (табл. 1).

Отже, узагальнюючи наявні наукові підходи та визначення, на наш погляд, інтелектуальну безпеку можна визначити як стан соціально-економічної системи, за якого забезпечується захист та ефективне використання, капіталізація інтелектуального капіталу суспільства, що дає змогу забезпечити високий рівень конкурентоспроможності та гарантувати безпечну життєдіяльність особи, регіону, підприємства, суспільства та держави як на сучасному етапі, так і у стратегічній перспективі.

Проблема забезпечення інтелектуальної безпеки актуальна не лише для України. Зокрема, вже понад 10 років у США злочини у сфері інтелектуальної власності (наприклад, кіберзлочини, хакерство, промислове шпигунство, несанкціонований обмін файлами і навіть іноземні студенти, що навчаються в університетах США, але можуть одночасно шпигувати на користь своїх країн) розглядаються не лише як загрози для конкурентоспроможності національної економіки, але і як загрози для національної безпеки країни. [9, с. 257].

У сучасному світі інтелектуальна безпека розглядається як одне із джерел конкурентних переваг на основі динамічного розвитку інновацій та підприємництва, освіти та науки, інфраструктури інформації та поширення знань. У процесі дослідження ми дійшли висновків, що інтелектуальна безпека є первинною порівняно з інноваційно-технологічною безпекою. Інтелектуальна безпека є своєрідним гарантом переходу вітчизняної економіки на вищий технологічний щабель та утвердження підвалин економіки нового типу – економіки знань, що побудована на зростанні частки високотехнологічного сектору та доданої вартості за рахунок інтелектуального складника.

Таким чином, інтелектуальна безпека є невід'ємним складовим елементом як системи економічної безпеки держави, так і системи національної безпеки, що створює умови, необхідні для збереження, розвитку та ефективного використання інтелектуального потенціалу. У рівнянні (1.1) відображено органічну єдність ІБ з економіч-

ною та національною безпекою держави за допомогою теорії множин та логіки:

$$\begin{cases} IS \subseteq NS \\ ES \subseteq NS \end{cases} \forall NS = \{ns_i\} \cong IS \subseteq ES \subseteq IS \cup ES \equiv S, \quad (1.1)$$

де $NS = \{ns_i\}$, $ES = \{es_j\}$, $IS = \{is_m\}$ – множини елементів (індикаторів) у сферах національної, економічної та інтелектуальної безпеки відповідно; S – безпека. Множинну модель взаємозв'язку національної, економічної й інтелектуальної безпеки подано на рис. 1.

I: Інтелектуальна безпека є частиною національної безпеки, тобто:

$$IS \cap NS \equiv S(\text{безпека}) \rightarrow IS \subset NS. \quad (1.2)$$

II: Економічна безпека є частиною національної безпеки, тобто:

$$ES \cap NS \equiv S(\text{безпека}) \rightarrow ES \subset NS. \quad (1.3)$$

III: Інтелектуальна безпека є частиною економічної безпеки:

$$\begin{cases} IS \subseteq NS \\ ES \subseteq NS \end{cases} \forall NS \equiv ns_i, \begin{cases} IS \\ ES \end{cases} = IS \cup ES \cup NS = S \quad (1.4)$$

Інтелектуальна безпека як частина національної безпеки спрямована на створення такого стану внутрішніх і зовнішніх умов діяльності будь-якого суб'єкта господарювання чи особистості, який дає змогу нейтралізувати або виключити можливість втрати об'єктів інтелектуальної власності, інформації про них та їх носіїв, а також витік інформації про створення, користування та зберігання об'єктів інтелектуальної власності.

Отже, ІБ слід розглядати комплексно. По-перше, ІБ має розглядатися як одна з підсистем системи національної безпеки України, поруч з економічною безпекою, соціальною безпекою, військовою безпекою тощо. По-друге, сама система ІБ існує як система зі складною ієрархічною структурою, що включає відповідні підсистеми. По-третє, система ІБ має створювати і забезпечувати такий стан внутрішніх і зовнішніх умов діяльності будь-якого суб'єкта господарювання чи особистості, який дозволяв би нейтралізувати або виключити можливість втрати результатів інтелектуальної діяльності або інтелектуальної власності, інформації, з метою забезпечення конкурентоспроможності економічних суб'єктів усіх рівнів.

Таблиця 1

Наукові підходи до трактування сутності інтелектуальної безпеки

№ п/п	Автор	Тлумачення
1	Ревак І.	Інтелектуальна безпека є структурно відокремленим елементом економічної безпеки, що виявляє інтелектуальні інтереси особи, суспільства та держави; створює належні передумови для зміни економічного вектору в бік інтелектуального поступу із наступним формуванням національної економіки інноваційного типу; є важливим чинником збереження та збагачення інтелекту нації (інтелектуального потенціалу); гарантує недопущення інтелектуальної кризи, яка може виявитися надзвичайно небезпечною порівняно зі соціальною чи військовою, подолання якої затягнеться на десятиліття або й століття. [4, с. 85]. Інтелектуальна безпека визначається сукупністю соціокультурних, духовних, морально-психологічних, економічних, демографічних, екологічних факторів, які здійснюють відповідний вплив на інтелект нації і кожного громадянина зокрема, формуючи певний світогляд, індивідуальну і суспільну культуру поведінки. [5, с. 70].
2	Марченко О.	Інтелектуальна безпека – це захищеність інтелектуальних ресурсів соціально-економічного розвитку, їх продукування, обміну, використання на мікро- та макrorівнях [6, с. 278].
3	Дубровін І., Дубровін Є.	Інтелектуальна безпека є невіддільним складником національної безпеки та водночас багаторівневою системою, що містить власні підсистеми, в основі яких – інтелектуальні інтереси, інтелектуальні загрози та інтелектуальний захист. [7, с. 66].
4	Врублевський В., Мороз О., Наєнко Ю.	Інтелектуальна безпека охоплює: інформаційний самозахист; психологічну «оборону»; фізичний захист (беруться до уваги фізичні чинники, які визначають інтелектуальне здоров'я народу). [8]

Джерело: складено авторами

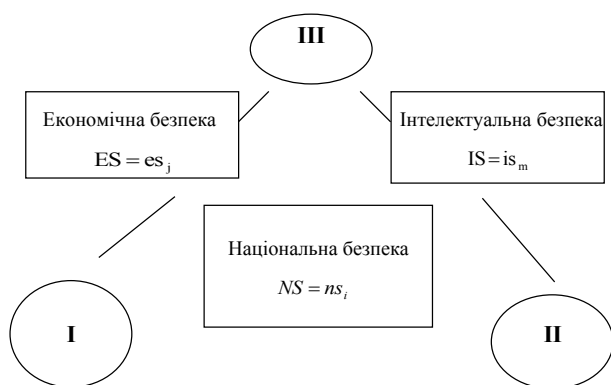

Рис. 1. Модель взаємозв'язку множин національної, економічної та інтелектуальної безпеки

Джерело: складено авторами

Складовими підсистемами інтелектуальної безпеки, що одночасно впливають на рівень конкурентоспроможності національної економіки, є:

1) Безпека інтелектуальних трудових ресурсів як носіїв знань – це такий стан захищеності трудових ресурсів, що забезпечує ефективну реалізацію неявних індивідуальних і колективних знань у процесі діяльності суб'єктів господарювання, запобігає втратам знанневих ресурсів внаслідок опортуністичної поведінки працівників. Цікаве дослідження в цьому аспекті було проведено групою вчених на чолі із Н. Серебряковою, в процесі якого вони аналізували поняття «розвиток інтелектуальної праці з метою забезпечення безпеки економіки» та вивчали, як розвиток інтелектуального потенціалу суспільства, який включає захищену соціально-економічну інформацію, розроблену людиною або групою осіб, традиційні та інноваційні методи розвитку інтелектуальної праці, впливають на забезпечення безпеки економіки регіону [10].

2) Безпека нематеріальних активів як об'єктів права інтелектуальної власності фірми, до яких належать: майнові і немайнові права, об'єкти промислової власності, створена і накопичена фірмою база знань – все це носії організаційних знань. Це стан їх захищеності від зовнішніх та внутрішніх загроз, пов'язаних з можливістю їх втрати, проблема контрафактної продукції, несанкціонованого копіювання, використання конкурентами, плагіату та інше.

3) Безпека інтелектуального капіталу як стан захищеності інвестицій у знаннєві ресурси. У цьому контексті безпека інтелектуального капіталу є однією з форм інвестиційної безпеки. Захист інтелектуального капіталу – це сукупність заходів щодо його збереження, примноження та ефективної реалізації.

4) Безпека руху знань в організації, що охоплює створення, залучення, розповсюдження (дифузії), оволодіння знаннями, перетворення, обмін, збереження, використання знань як їх об'єктивізація у продукції та послугах, як безпека організаційного капіталу.

5) Кібербезпека – захищеність інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ). Кіберзлочинність як використання новітніх ІКТ, спрямоване проти конфіденційності, цілісності і доступності комп'ютерних систем, мереж і комп'ютерних даних, а також зловживання ними є загрозою інтелектуальній безпеці. Це правопорушення проти конфіденційності, цілісності та доступності комп'ютерних даних і систем; правопорушення, пов'язані з комп'ютерами; правопорушення, пов'язані із змістом; правопорушення, пов'язані з порушенням авторських та суміжних прав. [11, с. 160].

Управління інтелектуальною безпекою здійснюється через вплив на об'єкт та суб'єкт безпеки. Чільне місце у системі інтелектуальної безпеки, безумовно, посідає об'єкт безпеки, або керований елемент, який зазнає впливу найрізноманітніших деструктивних чинників і потребує постійного захисту з боку суб'єктів безпеки. Безпека об'єкта – це стан захищеності об'єкта від різноманітних загроз, за якого створені умови для його належного функціонування. В цій роботі ми не будемо зупинятися на характеристиках об'єктів інтелектуальної безпеки, оскільки це є темою інших наших робіт. Із теорії безпекознавства всі об'єкти безпеки, або керовані елементи, піддаються впливу загроз. Але хочемо наголосити, що за сучасних трансформаційних процесів об'єкти інтелектуальної безпеки, зокрема інтелектуальний потенціал, є найбільш вразливими до деструктивного впливу загроз. Загрози інтелектуальній безпеці України мають різне походження та джерела виникнення, характеризуються різноманітними формами прояву та багаторівневою структурою. На рис. 2 подана класифікація загроз інтелектуальній безпеці

Розроблення Національної Стратегії інноваційної безпеки має бути спрямоване на подолання визначених на рис. 2 загроз, а науковий підхід і комплексна реалізація науково-інноваційної політики не тільки сприятимуть інноваційному розвитку та подальшій інтелектуалізації національної економіки, але і дозволять в перспективі посилити конкурентоспроможність національної економіки на світових ринках.

У контексті окреслених загроз для інтелектуальної безпеки України важливим завданням є реалізація програми повернення інтелекту. У цьому аспекті світова практика напрацювала три основні варіанти. Перша стратегія передбачає активний розвиток інститутів інтелектуальної власності, результатами діяльності яких є створення суспільних благ, зокрема знань і вмінь. Ця стратегія ґрунтується на механізмах мотивації творчої праці та представлення кінцевих результатів на ринку інтелектуальної власності. Потрапляючи у безпосередній ринковий обмін, так звані «невичерпні» суспільні блага реалізуються за ціною, що відповідає ринковій, а отже, адекватно відображає вартість затраченої творчої праці.

Ефективність цієї стратегії здебільшого залежить від розвиненості законодавства у сфері інтелектуальної власності та функціонування відповідних інститутів громадянського суспільства. Другий напрям є актуальним тоді, коли національні ринки змішаних благ є нерозвиненими, і держава використовує окремі інструменти структурної політики, наприклад, субсидії, податкові пільги. У цьому контексті йдеться про підтримку відповідних секторів національної економіки і/або окремих інноваційних проєктів за допомогою, так званої, «бюджетної надбавки» у вигляді грантів або стипендій до заробітної плати працівникам творчих професій. Третя стратегія ґрунтується на закріпленні за державою відповідальності за встановлення винагороди за виконану творчу працю. У цьому разі держава виступає єдиним споживачем суспільних благ, які не беруть участі у ринковому обміні, проте мають соціальну користь.

На нашу думку, за сучасних умов України виправданою та економічно обґрунтованою може бути інтегрована програма на базі першої та другої стратегії, підкріплених мережевими зв'язками, внутрішнім і зовнішнім комунікаціям, що призводить до виникнення ефекту синергії, який в перспективі сприятиме багатократному збільшенню інтелектуального потенціалу країни.

Реалізація інтелектуальної безпеки України в системі національної конкурентоспроможності підсилиться через

Рис. 2. Класифікація загроз інтелектуальній безпеці України

Джерело: складено авторами

дію таких чинників, як: визнання пріоритетною сферу інтелектуального розвитку через прийняття відповідної стратегії; підвищення суспільної оцінки знань і престижу творчої праці та інтелектуальної діяльності загалом через сприяння винахідництву, присудження наукових стипендій, сприяння отриманню вітчизняних і міжнародних грантів для наукових досліджень; створення сприятливих

умов для активного впровадження трансферу технологій, вітчизняного та іноземного інвестування в пріоритетні наукомісткі галузі; державна підтримка наукомістких і високотехнологічних виробництв та пріоритетних галузей національної економіки; підтримка інститутів соціального партнерства, що забезпечують стійкі, ефективні зв'язки з роботодавцями, освітніми установами і населенням.

Висновки. Таким чином, дослідження інтелектуальної безпеки дає змогу виявити механізм, систему інструментів та важелів для створення необхідних умов для формування конкурентних переваг у системі конкурентоспроможності національної економіки, використання та відтворення інтелектуального капіталу, інтелектуальних ресурсів, розвитку інтелектуального потенціалу держави, гарантування безпеки інтелектуального розвитку людини,

захисту знань як найціннішого інтелектуального ресурсу та їх носія – людини, яка створює ці знання. Для подолання наявних проблем та загроз у сфері інтелектуальної безпеки необхідна консолідація зусиль усього українського суспільства. Питання інтелектуальної безпеки потребує комплексного вирішення та розроблення на рівні держави Концепції національної системи інтелектуальної безпеки з подальшою її реалізацією.

Список використаних джерел:

1. Методичні рекомендації щодо розрахунку рівня економічної безпеки України: наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 № 60. Міністерство економіки України. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=MetodichniRekomendatsii> (дата звернення: 25.07.2018)
2. Shirley Ann Jackson. Intellectual Security and the Quiet Crisis. Jan. 2017. URL: <http://www.rpi.edu/president>. (дата звернення: 25.06.2018)
3. Мокій А.І., Дацко О.І., Шехлович А.М. Загрози інтелектуальній безпеці держави в умовах посилення еміграційних процесів. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2013. Вип. 3. С. 283–301.
4. Ревак І.О. Інтелектуальна безпека – невід’ємна складова національної безпеки України. Управління розвитком: збірник наукових статей. 2008. № 6. С. 270–272.
5. Яворська Т.В., Ревак І. О. Інтелектуальна безпека України: сутність і суб’єкти гарантування. Стратегічні пріоритети. № 2 (35). 2015. С. 125–134.
6. Марченко О.С. Інтелектуальна безпека у вимірі економіки знань. Вісник НУ «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2012. № 1 (8). С. 278–279.
7. Дубровин І.Р., Дубровин Е.Р. Интеллектуальная безопасность. URL: <http://www.proatom.ru/modules.php?name=News&file=article&sid=220> (дата звернення: 20.07.2018)
8. Врублевський В. Інтелектуальний капітал як головна продуктивна сила / В. Врублевський, О. Мороз, Ю. Саєнко URL: <http://universum.org.ua>.
9. Halbert, D. Intellectual property theft and national security: Agendas and assumptions. Information Society. 2016. № 32 (4). P. 256–268.
10. Serebryakova, N.A., Ovchinnikova, T.I., Bulgakova, I.N., Sviridova, S.V., Tolstykh, T.O. Innovational methods of development of intellectual labor for economy's security European Research Studies Journal. 2017. № 20 (3). P. 556–569.
11. Янковий О.Г. Конкурентоспроможність підприємства: оцінка рівня та напрями підвищення: монографія / за заг. ред. Янкового О.Г. Одеса: Атлант, 2013. 470 с.

ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ ГОСУДАРСТВА В СИСТЕМЕ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В статье рассматривается экономическая сущность и природа интеллектуальной безопасности. Проанализирована ее роль в системе конкурентоспособности национальной экономики. Определена взаимосвязь между понятиями «национальная безопасность», «экономическая безопасность» и «интеллектуальная безопасность». Раскрыты основные угрозы интеллектуальной безопасности Украины и предложена их классификация. Определены пути и перспективы укрепления интеллектуальной безопасности Украины.

Ключевые слова: национальная безопасность, экономическая безопасность, интеллектуальная безопасность, конкурентоспособность национальной экономики, угрозы интеллектуальной безопасности.

INTELLECTUAL SECURITY OF THE STATE IN THE SYSTEM OF COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY

Summary. The economic essence and the nature of intellectual security are considered. Its role in the system of competitiveness of the national economy is analyzed. The relationship between the concepts of national security, economic security and intellectual security is determined. The main threats to intellectual security of Ukraine are revealed and their classification is proposed. The ways and perspectives of strengthening of intellectual security of Ukraine are determined.

Key words: national security, economic security, intellectual security, competitiveness of the national economy, threats to intellectual security.